

УДК903.4(477.51)

Каравайко Д. В.

ГОРОДИЩА ЮХНІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (До характеру планування та житлобудівництва)

Розглядаються особливості влаштування городищ, їх планування, конструктивні особливості, типологія споруд юхнівської культури. Здійснено спробу виявити хронологічні особливості житлових та господарських об'єктів.

Юхнівська культура є однією з найменш вивчених культур доби раннього заліза. Незважаючи на багаторічні дослідження, низка кардинальних питань залишаються нерозв'язаними. Так, не існує єдиної точки зору щодо хронології та періодизації, остаточно не визначено територіальні межі культури, мало висвітлено матеріальний комплекс тощо. Одним з актуальних питань є і питання планування поселень і конструктивні особливості житлових і господарських споруд.

Проте дослідники не приділяли належної уваги цьому питанню. Виняток становлять кілька праць О. К. Амброза [1], однак і він розглядав переважно споруди почепської (ранньозарубинецької) культури. Розкопки на городищах Десни та Сейму (Кудлаївське, Торфель, Благовіщенська Гора, Кузина Гора, Мариця, Переверзево I тощо) дають змогу встановити їх планування і розглянути особливості будівельної справи. На жаль, на більшості пам'яток культури досліджено незнач-

ну площу, що дозволяє лише припускати наявність того чи іншого типу планування.

Юхнівська культура представлена городищами і поселеннями. Чисельно переважають перші. Городища розташовані по берегах річок, на високих мисах, утворених глибокими ярами, або на останцях корінної тераси, зрідка в заплаві на підвищеннях. На вибір місця поселення впливав ряд чинників: наявність питної води, зручність для влаштування оборонних споруд, лісу як будівельного матеріалу, місця полювання та захисту від ворогів [2].

При влаштуванні городища нерідко знімався дерен і навіть культурний шар, залишений попереднім населенням. Краї майданчика викладалися шаром глини, яка інколи випалювалася. Таку ситуацію відмітив В. П. Левенок 1963 р. при дослідженні городища біля м. Трубчевська на р. Десні та А. Є. Аліхова 1962 р. на Мойсеївському городищі на р. Сейм. Метою такої підготовки природних мисів, вірогідно, було укріплення і вирівнювання майданчика. Проте не слід відкидати припущення щодо можливості виконання певних ритуальних дій. Зчищення культурного шару попереднього населення могло здійснюватися з причин якогось сакрального страху перед рештками життєдіяльності чужаків.

Городища невеликі - 0,2-0,5 га, зрідка до 1 га і більше. Так, Шагалівське городище мало площу 3 га разом з укріпленнями, що пояснюється його вигідною стратегічною позицією на лівому березі р. Десни неподалік від впадіння р. Сейму. Таке розташування надавало можливість контролювати важливі водні шляхи [3]. Укріплювали городища валами та ровами з напільного боку поля, в деяких випадках по всьому периметру. Так, городище Борщове укріплене двома кільцевими валами та ровами. Частіше це один вал та рів (Пісочний Рів, Пушкарівське, Південне та Північне Долбатівські городища), рідше - два-чотири вали (Кудеярів Бугор, Каташинське). Зрідка трапляються городища зі складною системою укріплень у вигляді кількох валів та ровів з різних боків та ескарпом. Зазвичай у мисовій частині укріплення візуально не простежуються. Можливо, тут були дерев'яні укріплення, сліди яких виявлено на городищах Кудеярів Бугор, Кудлаївка тощо. Залишки дерев'яних укріплень у вигляді частоколу виявлено і на городищах Курського Посейм'я - Плаксинському та Мойсеївському [4]. Такі укріплення могли влаштовуватися і на верхівці валу. На валу Случевського городища виявлено стіну з плах, що стояла між двома рядами кілків, нахилених назовні [5]. Залишки горілих дерев'яних конструкцій на вер-

хівці валу виявлено і на Західному Юхнівському городищі [6]

Якщо схили були недостатньо крутими, їх ескарпували, що виявлено на багатьох городищах (Чауський Городок, Киселівка I та II тощо). У деяких випадках глибина ескарпу сягала 8 м (Кудрин Городок). В'їзд розташовано або з напільного боку (Нове та Старе городища біля с. Ленькове), або з боку річки (городище Лісконоги). В'їзд був найбільш незахищеною ланкою в оборонній системі городища, тому його укріпленню приділялася особлива увага. Це могли бути додаткові дерев'яні укріплення у вигляді веж (Кудлаївське) або додатковий вал навпроти входу.

На деяких городищах укріплення були зведені не одразу. Зокрема, на городищі Пісочний Рів населення певний час мешкало на неукріпленому мисі, що засвідчує культурний шар, який заходить під вал [7]. Схожу ситуацію простежено і на городищі Кудеярів Бугор [8]. Отже, можна припустити, що на ранньому етапі існування культури укріплення не були значними і склалися зі стіни-частоколу або невисокого валу.

Городища юхнівської культури дещо відрізняються від городищ інших культур суміжних територій. Так, укріплені поселення лісостепової смуги мають значно більшу площу, а інколи й потужнішу лінію укріплень. Головна відмінність юхнівських від милоградських городищ полягає в топографічних умовах. Милоградській культурі притаманні так звані городища болотного типу. У Подесенні та Посейм'ї останні не трапляються. На відміну від переважно одношарових милоградських городищ, городища юхнівської культури мають культурні шари більш пізніх часів - роменської культури та доби Київської Русі, що вирізняє їх потужним культурним шаром. Однією з особливостей городищ Десни є нахил поверхні мису в напрямку заплави ріки.

Інколи поблизу городища розташовані поселення. Площа таких поселень становить у середньому 0,3-1 га. Дещо меншу площу (0,1-0,6 га) мають поселення, розташовані поза комплексом городищ. За топографічними ознаками поселення можна поділити на три типи:

1 - розташовані поблизу городища в схожих топографічних умовах (городища та селища Глушня, Мішківка, Юхново);

2 - розташовані на підвищеннях надзаплавних терас (Золотухіне, пос. I Ворошневе);

3 - розташовані на дюнах у заплаві річок (Успінка I, Острівць I).

Встановити планування поселень відкритого типу сьогодні немає можливості через незначні площі досліджень. Розкопками на невеликій пло-

щі виявлено залишки окремих споруд та ям господарського призначення. Подібну ситуацію маємо і в більшості городищ. Однак джерельна база дає змогу розглянути конструктивні особливості житлових та господарських споруд юхнівських пам'яток.

Житла юхнівської культури являють собою наземні будівлі стовпової конструкції, їх зведено з вертикально поставлених колод, жердин або переплетених прутів, обмазаних глиною. Діаметр колод - 5-Ю см, жердин - 1,5-2,0 см [9]. На пізньому етапі колоди починають класти горизонтально, як це простежено на Радутинському городищі [10]. До пізнього етапу слід відносити і житло з городища Пісочний Рів, де відмічено горизонтальну позицію колод [11]. Їх вкладали між двома кілками, що спостерігається на Синьківському селищі [12] та на Радутинському городищі.

Долівки були земляними або підмазані глиною. Такі долівки виявлено в житлах на городищах Свердлівка 1, Торфель. У деяких випадках стратиграфічне простежено накладання таких глиняних площадок одна на одну. Так, на Трубчевському городищі виявлено 11 площадок, що, вірогідно, свідчить про постійну перебудову споруди [13]. Схоже житло досліджене на Північному Долбатівському городищі [14]. Натомість О. К. Амброз при дослідженні наземного житла на Полузському городищі відзначав, що такі площадки глини та зольні прошарки є лише сміттовими купами, що утворювалися після того, як житло припиняло існування [15]. Отже, на думку дослідника, точка зору щодо постійної перебудови споруди на одному місці вимагає обґрунтування.

Дах, очевидно, був легким - з соломи або очерету, адже легкі стіни могли витримати саме таке покриття. За формою дах був двосхилий (однак не слід відкидати можливість і односхилого даху). Брус тримався на двох або кількох укопаних тонких колодах з подвоєним кінцем [16]. Кількість таких колод залежала від розмірів споруди. Висота даху від підлоги повинна була бути достатньою (вірогідно, понад 3 м) з причин пожежної безпеки при користуванні відкритим вогнищем.

Опалювали споруди зазвичай відкритим вогнищем, по-чорному, однак є свідчення існування глинобитних печей (Південне Долбатівське городище). На існування печей на пізньому етапі юхнівської культури вказував і В. П. Левенок [17]. За конструктивними особливостями виділяються вогнища, що розміщувалися на долівці або дещо заглиблені (Кудеярів Бугор). У деяких ви-

падках вогнище викладалося з каменю (городища Торфель, Случівське, селище Овстуг). Відсутність каменю могла компенсуватися глиняними грузилами, концентрація яких біля вогнищ фіксується на Кудлаївському городищі [18] та городищі Пісочний Рів [19]. Інколи вогнище просто обмазували глиною (Трубчівське городище - житла 5 і 7, Случівське, Мойсейське). Досить частими знахідками поблизу вогнища є т. зв. «рогаті цеглини», що пов'язуються деякими дослідниками з культом вогню.

Умовно можна виділити три типи споруд юхнівської культури. Це наземні довгі будинки (в одному випадку, на городищі Благовіщенська Гора, таку споруду заглиблено на 1,3-1,6 м), які є типовими для східнобалтських городищ раннього залізного віку [20], а також невеликі прямокутні та заглиблені житла. Площа довгих будівель становила близько 70-200 кв. м. Ширина 4-6 м лімітувалася можливістю перекриття. Залишки стовпових ям у середині споруди та кількох вогнищ вказують на наявність перегородок (Благовіщенська Гора, Кудлаївське, Торфель). У Посейм'ї в довгих спорудах городища Кузина Гора таких перегородок не виявлено [21], однак наявність кількох входів дозволяє припустити їх існування. Очевидно, легка конструкція останніх не залишила чітких слідів. Площа такої відгородженої частини становила приблизно 20-25 кв. м, інколи менше. Тут розміщувалося вогнище, господарські ями та домашній інвентар. Така частина довгого будинку, певно, слугувала житлом для невеликої сім'ї. Відповідно, в довгому будинку мешкало кілька невеликих сімей. За В. М. Массоном, такий колектив слід вважати великосімейною (або домовою) общиною [22]. Це збігається з логікою міркувань О. М. Мельниківської, яка вважала, що городища являли собою родові селища, а довга споруда належала кільком спорідненим сім'ям [23].

Аналогії таким довгим будинкам знаходимо в сусідніх Дніпро-Двінській культурі та культурі штрихованої кераміки [24]. Схожі довгі споруди виявлено і на території Донського лісостепу (городище Пекшевське) [25]. У більш ранній час довгі наземні споруди стовпової конструкції з обмазаними глиною стінами зафіксовано на поселеннях лінійно-стрічкової кераміки. В усіх згаданих культурах простежено і близькі типи планування.

Другий тип споруд, притаманний канівській культурі, - це невеликі прямокутні наземні споруди площею 12-25 кв. м. Конструктивно вони майже не відрізняються від довгих. Важко сказати, чи є ці два типи споруд хронологічним по-

казником, адже хронологію юхнівської культури розроблено незадовільно. Натомість, аналогії з матеріально близькою Дніпро-Двінською культурою, де на ранньому етапі існували довгі оселі, що пізніше змінюються окремо розташованими невеликими будинками [26], дозволяють припустити схожу ситуацію і для пам'яток юхнівської культури. На поступову заміну довгих будівель невеликими у балтських народів вказує і Я. Апалс. Певний час ці два типи споруд співіснували, але вже на кінець раннього залізного віку основним видом житла стають будівлі невеликих розмірів [27].

Появу невеликих споруд замість довгих зафіксовано на городищі Пісочний Рів. Стратиграфічне простежено, що племена юхнівської культури заселяли городище двічі *. В більш ранній час на городищі стояла довга споруда, залишки якої у вигляді численних стовпових ям та глиняної обмазки зафіксовано по краю площадки (розкопки М. В. Воеводського). 2002 р. на городищі виявлено залишки вогнища, яке, вірогідно, належало до цієї споруди. На другому етапі заселення городища існували невеликі прямокутні будівлі. Таке житло виявлено 1947 р. [28]. Споруда являла собою частину стовпового будинку, від якого вціліла торцева стіна (3,4 м) та частини двох бокових (1,2 та 2,4 м). У кутках та посередині довгих сторін було вкопано дубові стовпи. Стіни зведено з горизонтально покладених колод, обмазаних глиною [29]. На житловий характер споруди вказує вогнище. Наземну споруду господарського призначення виявлено під час розкопок 2002 р. її площа близько 9 м². У північній частині була яма господарського призначення. Зважаючи на наявність потужної стовпової ями поблизу господарської в центральній частині біля торцевої стінки, можна припустити, що дах був двосхилим. Споруда належить до другого етапу заселення городища.

Судячи з керамічного комплексу (речей, що датуються, не знайдено), обидва юхнівських шари слід датувати VI-V, можливо, початком IV ст. до н. е. Отже, окремо побудовані споруди з'являються вже на початку середнього етапу культури.

Третій тип споруд представлено напівземлянками. Вони виявлені на городищах Торфель та Кудеярів Бугор. Незначна кількість таких споруд та фрагментарний опис їх не дають змоги встановити їхню конструкцію. У більшості випадків у них не знайдено вогнищ. На городищі Торфель у заповненні таких напівземлянок виявлено ве-

лику кількість тиглів, лячок, ливарних форм та ін., що дозволяє припустити виробничий характер таких споруд. Напівземлянки виявлено на поселенні Нікитенко II. Площа таких споруд, вірогідно, стовпової конструкції, становила 17 та 12 м² [30].

На думку В. А. Падіна, напівземлянки виникли дещо пізніше, ніж наземні споруди [31]. Натомість розкопками на поселенні поблизу хутора Гришівка виявлено дві напівземлянки: 88 та 49 м² (12 x 7,4 м і 8,2 x 6 м), першу з яких було поділено на дві частини, про що свідчить ряд стовпових ям. Поселення належить до раннього етапу юхнівської культури (кінець VII- VI-V ст. до н. е.), що характеризується рисами близькості з бондарихінською [32]. Бондарихінській культурі, яку, зазвичай, дослідники ставлять в один генетичний ряд з канівською, були притаманні і наземні споруди, і напівземлянки доволі значних розмірів, не є винятком і двокамерні споруди [33].

VI—V ст. до н. е. датується і шар городища Кудеярів Бугор. Важко сказати, до якого шару належать напівземлянки з городища Торфель, адже, судячи зі стратиграфії та керамічного комплексу, населення юхнівської культури заселяло мис двічі. У даному випадку можемо лише припустити, що споруди напівземлянкового типу належать нижньому шару, що, зважаючи на кераміку, можна віднести до VI-V ст. до н. е.

Отже, можемо припустити, що напівземлянки з'являються у населення юхнівської культури ще на ранньому етапі під впливом «бондарихінського» населення, однак у подальшому цей тип споруд широко не розповсюджується. Не мають вони і великого територіального поширення. Так, території Посейм'я вони не властиві [34].

Уявлення про планування городищ дає повністю досліджене О. М. Мельниківською на площі 3250 м² городище поблизу с. Кудлаївка Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської області [35]. Городище поділено на дві частини додатковими дерев'яними укріпленнями. Більша, житлова частина (2/3 майданчика) займала край мису. Тут виявлено чотири довгі паралельно розташовані споруди, три з яких за наявністю вогнищ інтерпретуються як житла. Менша, незаселена частина характеризувалася незначним культурним шаром та відсутністю забудови. Ця частина городища інтерпретується дослідницею як загін для худоби [36]. Схожий тип планування може виявитись і на Мойсеївському городищі басейну р. Сейм (на сьогодні досліджено незначну площу). Розкопками А. Є. Аліхової було виявлено три вогнища по одній лінії перпендикулярно краю городища. Знахідки останніх дослідниць пов'я-

* Дослідження 2002 р.

зує з наземною спорудою, межі якої не читалися в плані [37].

Схоже планування мало городище Торфель, досліджене 1937 р. [38]. Дві третини відведено для житлової частини. Тут виявлено довгу споруду (6 x 13 м) і три напівземлянки округлої та овальної форм. Назначній частині городища (1/3) культурний шар слабкий або зовсім не простежується, що дозволяє припустити, за аналогією з Кудлаївським городищем, існування господарського двору.

Такий тип планування з однією або кількома довгими спорудами та вільною господарською площею відмічено на городищі Благовіщенська Гора [39]. Уздовж валу виявлено довгу споруду (вціліло 30 м) завширшки 5 м, що мала напівкруглу форму. В центральній частині городища досліджено масивні ямки від стовпів, що так само утворювали напівколо. Такий комплекс пов'язується автором розкопок зі святилищем. Думку Б. О. Рибаківа розвинув М. Г. Гусаков, який інтерпретував довгу споруду як залишки трибуни, а весь комплекс - як святилище, де виконували не лише культові обряди, а й вели астрономічні спостереження [40]. Одним з доказів щодо культового призначення комплексу є відсутність у довгій споруді вогнища як обов'язкового атрибута житлового приміщення.

Близькі аналогії знаходимо в басейні р. Сейм на городищі Кузина Гора. По периметру городища стояли дві довгі споруди, в яких так само не було вогнищ [41]. Так само, як і на Благовіщенській Горі, знайдено три вогнища просто неба. В центральній частині так само простежено залишки від стовпів. Інвентар з обох пам'яток суттєво не різниться - предмети побуту, знаряддя праці, прикраси тощо. Надумку дослідниці, городище Кузина Гора не було постійним місцем мешкання, а являло собою сховище та, можливо, місце проведення обрядів [42].

Відзначимо, що таке планування городищ зумовлено оборонними функціями. Довгі споруди попід валом та по краю мису становили разом з валом, ровом та частоколом додаткову лінію укріплень.

Поки що важко говорити про певний тип забудови невеликими прямокутними спорудами,

адже не існує повністю досліджених городищ юхнівської культури з таким типом споруд. Однак навіть на підставі досліджених відносно невеликих площ можна припускати наявність аналогічної забудови по колу. На більшості городищ центральний майданчик лишився незабудованим, про що свідчить незначний культурний шар. Таке планування простежене на городищі біля с. Случевськ [43], Пісочний Рів та деяких інших пам'яток. Аналогії такому плануванню знаходимо на Марицькому городищі, де основний шар залишений лісостеповими скіфоїдними племенами [44]. Натомість знахідки споруд у центральній частині городищ (Левенка-2, Північне Долбатовське) дозволяють припустити існування дещо іншого типу планування. В цілому питання залишається відкритим і потребує подальших досліджень.

Отже, загальна картина уявляється нам такою. На ранньому етапі юхнівської культури (VII-V ст. до н. е.) основним типом жител були довгі наземні споруди (Кудлаївське городище VI-V ст. до н. е.) та напівземлянки (поселення поблизу хутора Гришівка VII-V ст. до н. е.), що, очевидно, лишилися у спадок від населення бондарихінської культури. Пізніше основним типом споруд стають невеликі прямокутні будинки (городище Пісочний Рів, другий юхнівський шар). Але конструктивні особливості, за деякими винятками, не зазнають суттєвих змін. Вірогідно, залишається незмінним і планування поселень - по периметру майданчика з вільною центральною частиною, що являла собою господарське подвір'я. Важко говорити, чи було таке подвір'я спільним, чи кожна родина мала свою господарську ділянку. Оригінальне планування Кудлаївського городища поки що не має прямих аналогій на інших пам'ятках культури, що пояснюється передусім незначною площею розкопів.

Ці висновки не є остаточними - надто мало матеріалу. Окрім того, дати більшості городищ, незважаючи на розкопки, остаточно ще не визначені. Таким чином, проблема потребує і подальших розкопок, і обробки вже нагромадженого матеріалу.

1. Амброз А. К. К истории Верхнего Подесенья в I тысячелетии н. э. // СА - 1964. - № 1. - С. 56-71; Амброз А. К. Длинные дома Полужского городища IV-III в. до н. э. // Древняя Русь и славяне - М.: Наука, 1978. - С. 30-40.
2. Моруженко А. А. Городища лесостепных племён Днепро-Донского междуречья VII-III в. до н. э. // СА. - 1985. - № 1. - С. 160.
3. Мельниковская О. Н. Шабалиновское городище // КСИА. - 1975. - № 142. - С. 98-103.
4. Алихова А. Е. Древние городища Курского Посеймья // МИА. - 1962. - № 113. - С. 87.

5. Шинаков Е. А. Раскопки в с. Случевск // АО 1983. - М.: Наука, 1985. - С. 101-102.
6. Алихова А. Е. К вопросу о датировке двух городищ у села Юхнова // КСИИМК. - 1956. - № 65. - С. 32.
7. Воеводский М. В. Городище и стоянка «Песочный Ров». Отчёт о раскопках 1946 г. // Научный архив ИА НАНУ. - 1946. - № 5.
8. Падин В. А. Юхновские поселения Средней Десны // СА. - 1966. - № 2. - С. 137.
9. Воеводский М. В. Городища Верхней Десны // КСИИМК. - 1949. - № 24. - С. 69.

10. Левенок В. П. Юхновская культура (ос происхождение и развитие) // СА- 1963- № 3- С. 91.
11. Воеводский М. В. Городища Верхней Десны... - С. 69.
12. Амброз О. К. Длинные дома...- С. 35.
13. Левенок В. П. Городища юхновской культуры // КСИА.- 1957.- № 7.- С. 49; *Його ж.* Юхновская культура...- С. 89.
14. Артишевская Л. В. Северное Долбатовское городище юхновской культуры // КСИА.- 1966- № 107.- С. 99-100.
15. Амброз О. К. К истории...- С. 56-58.
16. Амброз О. К. Длинные дома...- С. 5-36.
17. Левенок В. П. Городища...- С. 51.
18. Мельниковская О. Н. Отчет о работах юхновского отряда Приднепровской экспедиции за 1965 г. // Научный архив ІАНАНУ- 1965.-№48.
19. Воеводский М. В., Артишевская Л. В. Раскопки городища и стоянки «Песочный Ров» в 1947 г. // Научный архив ІАНАНУ- 1947.-4.
20. Аналс Я. Развитие балтского жилища (по археологическим и этнографическим данным) // Проблемы этнической истории балтов // Тез. докл.- Рига: Зинатнс, 1985.- С. 35.
21. Алихова А. Е. Особый тип сооружений на городище Кузина Гора // СА.- 1958.- № 3.- С. 197-201.
22. Массон В. М. Экономика и социальный строй древних обществ (в свете данных археологии).- Ленинград: Наука, 1976.-С. 120.
23. Мельниківська О. Н. Юхнівська культура // Перша Чернігівська обласна наук. конф. з історії краєзнавства (Тез. доп.).- Чернігів, 1985.- С. 89-90.
24. Седов В. В. Культура Днепро-Двинского междуречья в конце I тысячелетия до н. э. // СА.- 1969.- № 2.- С. 120.
25. Медведев А. П. Ранний железный век лесостепного Подонья. Археология и этнокультурная история I тыс. до н. э.- М.: Наука, 1999.-С. 83.
26. Седов В. В. Культура Днепро-Двинского...- С. 120.
27. Аналс Я. Развитие балтского жилища...— С. 35.
28. Воеводский М. В., Артишевская Л. В. Раскопки городища...
29. Воеводский М. В. Городища Верхней Десны...- С. 69.
30. Археологическая карта России: Брянская область.- М.: ИА РАН, 1993.-С. 90.
31. Падин В. А. Юхновские поселения...- С. 140.
32. Ковалёва Л. Г. Поселение у х. Гришешка Борзнянского района Черниговской области (новые материалы по изучению раннего железного века бассейна Десны) // Открытия молодых археологов Украины.- К.: Наук, думка, 1976.- Ч. 1.-С. 21-22.
33. Буйное Ю. В. Бондарихинская культура: Авторсф. дис. ... канд. ист. наук,- К., 1981.- С. 9.
34. Алихова А. Е. Древние городища... - С. 88.
35. Мельниковская О. Н. Исследования памятников юхновской культуры на Украине (1965-1968) // Матер. XIII конф. Инту археології АН УССР (Київ, 1968).- К.: Наук, думка, 1972.- С. 165-170.
36. Мельниковская О. Н. Новые раскопки на Десне // АО 1966.- М.: Наука, 1967,- С. 234.
37. Алихова А. Е. Древние городища...- С. 123.
38. Горюнова Е. И. Городище Торфель // КСИИМК.- 1950- Вып. 31.-С. 148-156.
39. Рыбаков Б. А. Раскопки во Вщиже в 1948-1949 гг. // КСИИМК.- 1951- Вып. 38.- С. 35.
40. Гусаков М. Г. Святилище на Благовещенской Горе во Вщиже (к вопросу об астрономической реконструкции) // Тез. истор.-археолог. семинара «Чернигов и его округа в IX-XIII вв.»,- Чернигов, 1990,- С. 75-78.
41. Алихова А. Е. Древние городища...- Рис. 1.
42. Там само.-С. 116.
43. Шинаков Е. А. Раскопки в с. Случевск...
44. Пузикова А. И. Марицкос городище в Посеймь.- М.: Наука, 1981- 120с.

D. Karavaiko

THE HILLORTS OF YUKHNOVO CULTURE

The main types of the Yukhnovo culture settlements are hillforts and non-reinforced settlements. The first ones prevail. We have every opportunity to pay attention to planning and constructive peculiarities of structures found in the process of numerous excavations of the Yukhnovo culture settlements. Long ground houses are inherent for an early stage of culture. In the process of time they are changed for small separately-built ground constructions. The walls of light construction made of thin, poles or interlaced twigs, are covered with clay. The main type heating system is an open camp-fire. Clay made stoves are rare. Semi-earth houses - are the third type of construction. They are not so widely known. The constructions were usually situated in the perimeter of hillforts, but there are some exceptions. The given conclusions are not fully proved yet and need further archaeological research and a detailed elaboration of the obtained material.